Editorial

En un llibre anterior a la gran crisi que encara vivim, "The public responsibility for higher education and research", publicat pel Consell d'Europa l'any 2005, Luc Weber i Sjur Bergan, posaven ja de manifest la preocupació pel manteniment d'una de les característiques nuclears de la societat europea: l'accés equitatiu a l'educació superior, exclusivament basat en mèrits, i l'elevada confiança en les institucions públiques per proveir aquesta educació i per dur a terme recerca fonamental. La preocupació ve de lluny i es basa en la importància estratègica d'aquest binomi, educació superior-recerca, i en la dificultat creixent per suportar-lo econòmicament per tal de mantenir-lo competitiu a nivell internacional. A aquesta preocupació hi contribueix, també, una competició creixent entre les universitats europees per uns mateixos estudiants, investigadors i recursos globals, el predomini creixent d'universitats nord-americanes i emergent de les d'Àsia i Oceania, especialment de Xina i Austràlia, el desenvolupament de noves metodologies i tecnologies d'educació a distància i transfronterera, i el creixement d'ofertes d'institucions noves, creades amb afany de lucre.

En els darrers anys, essencialment els mateixos en els quals a Europa s'ha desenvolupat un gran projecte harmonitzador de l'educació superior, el procés de Bolonya, la qüestió del finançament públic ha estat permanentment present i, de manera cada cop més clara, està girant al voltant de dos posicionaments alternatius que es resumeixen amb la resposta a la qüestió: constitueix l'educació superior (i la recerca fonamental) un bé públic?

Cada dos anys, els ministres d'educació europeus es reuneixen per fer el seguiment del desenvolupament de l'Espai Europeu d'Educació Superior (procés de Bolonya); a la reunió de Praga de 2001, per primer cop, van suportar la idea que "... l'educació superior hauria de ser considerada un bé públic i que és i ha de continuar sent una responsabilitat pública". Aquests conceptes de "bé públic" i "responsabilitat pública" són força comuns i generalment acceptats, però no exempts de controvèrsia i objecte d'interpretacions diverses, degut, moltes vegades, a diferències relacionades amb les que hi ha entre països quant a tradicions polítiques i jurídiques i sensibilitats governamentals.

Com Bergan assenyala (Bergan, Sjur (2005)) "Higher education as a 'public good and public responsibility': what does it mean?". "The public responsibility for higher education and research", Consell d'Europa), el terme "bé públic" està ben establert en teoria econòmica, en la qual denota un bé que és lliurement disponible per ser gaudit per tothom; no rival i no excludent. És a dir, el consum del bé per part d'una persona no n'impedeix el consum per part d'una altra i no és possible excloure ningú de la possibilitat de gaudir-ne. Se'n segueix que els béns públics no són fàcilment comercialitzables, al contrari dels béns privats. Mentre que una característica fonamental de l'educació superior a Europa és l'accés obert a àmplies capes de població, no és pot dir, ni es correspondria amb una visió realista de la situació, que l'accés sigui lliure i no restringit per cap mecanisme ni que, amb moltes diferències arreu d'Europa, no hi hagi certs nivells d'exclusió social. D'altra banda, s'ha fet ja ben evident a través de l'extensió d'ofertes d'educació superior per part d'institucions amb afany de lucre que l'educació superior sí que és un bé comercialitzable.

Per tant, no ens trobem davant d'una discussió tècnica sinó política i, en una mesura determinant, de la interpretació de drets fonamentals tal com els recull la tradició jurídica de cada país. Així, quan la Constitució espanyola recull el dret fonamental i universal a l'educació (art. 27), no n'especifica pas el nivell i sí, en canvi, estableix l'obligatorietat dels poders públics de garantir-lo, al mateix temps que sí que especifica al mateix article que l'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït (és a dir, no ho són forçosament els altres nivells formatius) i es reconeix l'autonomia universitària (és a dir, l'ensenyament universitari està inclòs en el conjunt de l'educació que és un dret per a tothom, garantit per l'estat). En definitiva, a Espanya està molt clarament establerta la responsabilitat de l'Estat en la garantia del dret a l'educació superior, mitjançant l'establiment dels mecanismes de programació, creació de centres i control de qualitat que siguin necessaris. El que queda en l'àmbit de la discussió i l'opció política (i que, per tant, hauria de figurar en els programes electorals o ser, directament, objecte de pacte) és en quina

mesura els centres universitaris s'han de finançar amb recursos públics. Semblantment, queda clar en el cas espanyol que l'interès general és el que justifica la responsabilitat de l'Estat de promoure la ciència i la investigació científica –Art 44 de la constitució–, fins al punt de reservar-se les competències exclusives de foment i coordinació general –Art 149.1.15a–).

Avui en dia, arreu del món, l'educació superior i la recerca fonamental, a tots els àmbits de coneixement, formen part del nucli de les estratègies de desenvolupament i són, per tant, matèria d'interès nacional. En el nostre país, totes les opcions polítiques incorporen alguna afirmació d'aquest tipus en els seus posicionaments, però, paradoxalment, mai la qüestió ha centrat cap debat polític ni, a l'hora de governar, s'ha desenvolupat cap programa complet, coherent amb les grans declaracions. I aquesta absència d'acció posa en perill la sostenibilitat del nostre model de societat, en no desenvolupar-se una activitat econòmica prou basada en el coneixement.

La preocupació que compartim, ha fet que quan la directora d'aquesta publicació ens demanés la nostra col·laboració per a l'edició d'un número extraordinari d'Universitas Tarraconensis en ocasió del seu 40è aniversari, de seguit vàrem coincidir en dedicar-lo al caràcter de bé públic de la universitat, un caràcter que cal recordar en aquests difícils moments econòmics, en els quals hi ha el perill que la buidor de la discussió política porti a no prendre les decisions que el país necessita urgentment en matèria d'educació superior i recerca, és a dir, en matèria universitària.

L'estructura del monogràfic respon al desglossament de la qüestió des de diferents perspectives que tenen en comú la consideració de la Universitat com a un bé públic. Per a cada enfocament, s'ha comptat amb la generosa i inestimable col·laboració de veritables especialistes, grans coneixedors, per experiència, dels sistemes universitaris espanyol i europeus.

En el primer capítol comptem amb la visió del jurista i de l'expert en política universitària, el professor José Juan Moreso, Catedràtic de Filosofia del Dret i rector de la Universitat Pompeu Fabra entre 2005 i 2013. Ell ens parla de l'autonomia universitària i la governança, des de la perspectiva jurídica, de com la ubicació concreta de l'autonomia universitària a la Constitució espanyola de 1978 i la manera en què la jurisprudència constitucional ha entès aquesta ubicació representa entre nosaltres una dificultat afegida a l'hora de dissenyar el nostre futur. No es tracta d'un estudi per juristes sinó que es limita a explicar com la jurisprudència constitucional ha entès i quines mancances representa. Així mateix, es mostren les dificultats que aquesta doctrina comporta i algunes reflexions de futur.

El segon capítol el dediquem a la veritable pedra de toc de la consideració de l'educació superior com a bé públic: a la qüestió de l'accés, més concretament, l'equitat en l'accés. Per això hem comptat amb el treball de la Professora Vera Sacristán, professora de Matemàtica Aplicada de la UPC, membre de l'Observatori del Sistema Universitari i que va ser vicerectora de Personal de la UPC. A més d'analitzar l'important creixement de l'accés a la universitat en les últimes dècades, Vera Sacristán analitza si aquest creixement s'ha produït o no de forma socialment equitativa. D'una banda, s'aborda si les desigualtats econòmiques i culturals de partida incideixen no només en l'accés a la universitat, sinó també en l'elecció dels estudis i en les condicions de vida estudiantil dels universitaris. Així mateix, en examinar la igualtat d'oportunitats en l'accés, l'estudi considera també la qüestió des del punt de vista de la igualtat de gènere, així com l'efecte de l'increment substancial dels preus de les matrícules universitàries, entre d'altres aspectes. Com remarca la Professora Sacristán, aquestes desigualtats en el sistema educatiu, poden comportar no només efectes en l'equitat, sinó un mal aprofitament del talent d'una societat.

Per a relacionar la funció investigadora de la universitat amb les necessitats socials d'Espanya hem comptat amb qui va ser rector de la Universitat de Cantàbria i President de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles, el Catedràtic de Ciència dels Materials i Enginyeria Metal·lúrgica, Federico Gutiérrez-Solana, qui analitza la investigació del sistema universitari espanyol com a valor social, considerades les universitats com a bé públic. Això exigeix valorar els seus resultats de generació de coneixement, la inversió realitzada i els resultats d'innovació i competitivitat assolits, com a conseqüència de la seva transferibilitat, en el sistema relacional universitat-entorn social. Tota aquesta cadena relacional es compara amb les situacions d'aquells països líders en qualitat i quantitat dels seus resultats

d'investigació amb la finalitat de conèixer aquelles situacions més eficaces, que han de servir de referència a l'hora de planificar el cas espanyol. Com expressa Gutiérrez-Solana, la planificació estratègica de la investigació espanyola requereix universitats-investigadores-emprendedores i proactives en reforçar la cultura de la transferència de coneixement.

Per tal d'analitzar la importància estratègica de les universitats en la transferència de coneixement cap als sectors productius, comptem amb la col·laboració del Professor Stefano Paleari, qui va ser rector de la Universitat de Bèrgam, membre del Board de l'EUA i president de la Conferència Italiana de Rectors, i dels seus col·laboradors, la Dra. Alice Civera i el Dr. Michele Meoli. En el seu capítol descriuen els factors concomitants que permeten el desenvolupament de la transferència de coneixement; en primer lloc, la consciència que el coneixement de la universitat es troba en la base de la innovació i la productivitat empresarial, generant avantatges competitius rellevants. Les polítiques públiques s'han centrat en fomentar diferents tipus de mecanismes, tant a nivell nacional com europeu. Tanmateix, la transferència de coneixement és un procés complex, que implica diversos actors i objectius diferents, sovint contradictoris. La seva revisió de la literatura revela que els obstacles a una transferència de coneixement eficaç i eficient són nombrosos i diversos, que van des del sistema d'incentius a nivell individual fins a la gestió del procés a nivell institucional i nacional i europeu. Com mostren en el seu estudi, s'han pres les passes adequades, però encara queda molt camí per recórrer, per al qual donen suggeriments per als responsables polítics i els gestors.

Finalment, analitzades les missions bàsiques i tradicionals de la universitat, el darrer capítol es dedica a la responsabilitat social, que és alhora global i local. Per això, hem comptat amb la contribució de la Professora de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra, Mònica Figueras, també Vicerectora de Responsabilitat Social i Promoció, i de Silvia Ayuso, Directora acadèmica i investigadora principal de la Càtedra MANGO de Responsabilitat Social Corporativa de ESCI-UPF. Les Dres. Figueras i Ayuso identifiquen i analitzen la integració de la responsabilitat social a les principals funcions exercides per les universitats, considerant la doble vessant global-local. Se centren en la implantació de la responsabilitat social universitària (RSU) en els àmbits de la gestió institucional, formació acadèmica, formació pedagògica i investigació, i il·lustren cada àmbit mitjançant una iniciativa destacada d'alguna universitat.

Agraïm a tots els autors la seva valuosa col·laboració i desitgem que amb aquest número extraordinari d'Universitas Tarraconensis haguem pogut contribuir al debat necessari a la societat espanyola que, indefugiblement, ha de col·locar el seu sistema universitari en el centre de les seves estratègies de desenvolupament. Felicitats a Universitas Tarraconensis en el seu 40è aniversari, enhorabona per la tasca desenvolupada i us animem a aprofundir en el debat, encara necessari, sobre universitats i política universitària.

Francesc Michavila Pitarch

Francesc Xavier Grau Vidal